

בן רכשו היהודים את ארץ ישראל

שקל ועוד שקל, דונם אחר דונם: בן רכשה התנועה הציונית את מרבית שטחי האדמה בארץ ישראל ← כיצד רכש יהושע חנקין, במעט לבדו, את אדמות הנגב ← קטע מספרו החדש של חנן עמיאור, מחבר רב המכר 'הסדנה להנדסת תודעה' ← אנחנו כבר קראנו: 'מלחמת ששת השקרים', ספר חדש ומומלץ שיעשה לכם סדר בכל מה שאתם חייבים לדעת על האמת הציונית

קלוגר סולטן, לע"מ

שוטר חמוש מלווה חלוצים לעבודתם בשדות של קיבוץ גבעת ברנר

עריבי הארץ במהלך מלחמת השחרור. מהנתונים שהציגו חברי הוועדה, וכן מרישומי פקידי ממשלת המנדט הבריטית, עלה שהיקף האדמות הערביות הפרטיות הנטושות עמד על כ־2.7 מיליון דונם, שהם כ־14 אחוז משטח הארץ. רוב השטח הנותר היה אדמת 'מוואת' מדברית – קרקעות בור או מדבר שאינן משמשות לחקלאות ונחשבות לפי החוק העות'מאני "אדמות בבעלות המדינה", תחילה בבעלות האימפריה העות'מאנית ולאחריה בבעלות ממשלת המנדט הבריטית, והוא ממילא יועד על פי המנדט ל"התיישבות יהודית צפופה".

את מסע רכישות האדמה בידי היהודים ליוו תמורות דמוגרפיות משמעותיות בארץ, שהקטינו את היקפי האדמות הערביות הפרטיות מחמת נדידת אוכלוסין. גלים גדולים של הגירת בדואים מהדרום וערבים מהצפון, עולי רגל שהשתקעו וחיילי צבאות שונים שנעצרו במקום, התקזזו עם גלי נטישה גדולים לא פחות, שלא עמדו באתגרי החיים בארץ מוכת האנרכיה בשולי האימפריה העות'מאנית הדועכת ובקשיי הבצורות, רעידות האדמה, המלריה והקדחת.

"השיח'ים להוטים למכור אדמה"

כמהצית משטחה הריבוני של ישראל ב־1948 היה מדבר הנגב. כמו ריוב מדינות העולם, גם על פי החוק העות'מאני ולאחריו חוק המנדט הבריטי, אדמות מדבר הן אדמות מדינה. גם תחת השלטון העות'מאני הוגדר הנגב "אדמה מתה" והאדמות היו רכושו של הסולטאן. חוק הקרקעות העות'מאני השתמר תחת הבריטים כשהוקם המנדט הבריטי בפלשתינה ב־1922, והאדמות שהיו בבעלות הסולטאן הועברו לבעלות הממשלה הבריטית והנציב העליון שייצג אותה.

הנגב, על אף היותו מדבר צחיח, היה עתודת קרקע חיונית מבחינת התנועה הציונית, ועל כן גם יעד ראשון במעלה לרכישה. את המשימה נטל על עצמו יהושע חנקין, אחד הבולטים שבמנהיגי הציונות המעשית, דובר ערבית ומומחה לרכישת קרקעות. לאחר שמראשית המאה ה־20 רכש את אדמות עמק יזרעאל, העיר רחובות, עמק חפר ועוד, התיישב חנקין בשנת

הרכישה הראשונה הייתה של אדמות מישור כפר ח'טים בגליל התחתון – שבו ניצח סלאח א־דין, שבא ממצרים, את הנוצרים הצלבנים והביא לדחיקתם מן הארץ לאחר מאתיים שנה. בהמשך אותה שנה נרכשו אלפי דונמים ראשונים באזורי עמק איילון – שבו עצר יהושע את השמש בימי כיבוש הארץ, ולוד – עירם של התנאים בימי המשנה. אז גם הגיע זמנה של עוד אחת מהרכישות הראשונות החשובות של הקרן – אדמה בהר הצופים, הצופה על ירושלים ממזרח, שעליה הוקמה האוניברסיטה העברית. המוסד האקדמי היוקרתי, המופיע בקביעות ברשימת מאה אוניברסיטאות המחקר הטובות בעולם, העתיד להוציא מבין כתליו בשנים שעד כתיבת שורות אלה שמונה התני פרס נובל הזוכה מדליית פילדס למתמטיקה.

בכך נפתח הפתח לכארבעים שנות מרתון סוּער של רכישת קרקעות בכל רחבי הארץ, שהשתתפו בו טובי המומחים של התנועה הציונית, מטרותם אחת: לקנות בכסף מלא כל פיסת אדמה, להיאחז בה ולהקים עליה כל מפעל ציוני אפשרי – כפרי או עירוני, חקלאי או חינוכי. "כסף מלא", אגב, נאמר בלשון המעטה. בפברואר 1930 תיאר בתסכול היינריך מרגוליס, סגן מנהל בנק אנגל־פלשתינה, איך מנצלים האפנדים את ההון היהודי ואת הנחישות לרכוש אדמות בכל מחיר, כדי למכור ליהודים את הקרקע במחיר של עד פי שלושים ממחיר השוק. עד כדי כך חשקו היהודים באדמת אבותיהם.

מחקר מקיף שפרסם ההיסטוריון האמריקני קנת' ו' שטיין מאוניברסיטת אמורי באטלנטה שבג'ורג'יה, תחת הכותרת "רכישת קרקעות במפעל הציוני: רכיב יסוד בהקמת מדינת ישראל", מתאר בפירוט רב איך בדרך זו רכשה הקרן הקיימת לבדה מיליון דונם אדמה מידי אפנדים ומשפחות ערביות עתירות נכסים, כדוגמת משפחת סורסוק הלבנונית, וזאת עד קום המדינה. כמיליון דונם נוספים נרכשו מבעליהם על ידי יהודים באופן פרטי, ובכך הגיע חלקה של האדמה הפרטית בבעלות יהודית לכשני מיליון דונם, שהם קרוב לעשרה אחוזים משטחה של הארץ.

ומה לגבי אדמה שנותרה בבעלות פרטית ערבית? הדו"ח המסכם שהגישה ב־1951 ועדת האו"ם לפיוס בארץ ישראל כלל מיפוי מדויק של האדמות שנטשו

שנים אחר כך, בדצמבר 1901, בנאום הפתיחה התחגיגי של הקונגרס הציוני החמישי, שנוערך בבאזל שבשווייץ, הודיע על ייסוד הקרן הקיימת לישראל, ארגון שיוקם למטרת רכישת קרקעות להתיישבות יהודית בארץ ישראל.

כעבור 15 שנה, במאמר בעיתון 'הצפירה' בראשית מרץ 1917, פרסם אחד מצירי אותו קונגרס את זיכרונותיו מאותו מעמד: "הנני זוכר היטב את הערב ההוא", תיאר את משק כנפי ההיסטוריה באולם הדיונים בעת ההכרזה על הקמת הקרן. "קשה היה להתזקק את השקט והשלווה בערב ההוא, בו נסמך על יסוד ארגון לאומי לנאולת אדמת אבות, כדי להכניסה לרשותה של האומה העברית. בכל הבית מלמטה ומלמעלה הושלך הס, כאילו הרגישו כולם כי במעמד היסטורי הנם עומדים בשעה זו, ועל סף עובדה היסטורית".

דקה אחרי שאושרה בהצבעה ההחלטה על הקמת הקרן מיהר הציר הווינאי יונה קרמניצקי לעלות לבמה, ואחוז התרגשות הודיע על תרומה אישית בסך עשר לירות שטרלינג לקרן. מייד אחריו מסרו גם הרצל ועוזרו את תרומותיהם, ואחריהם חלק גדול משאר באי הקונגרס. "בול ציון" בהנפקת הקרן, שעליו הונצחו נופי הארץ, הודפס בכשלושים מיליון עותקים והופץ בעולם היהודי, במטרה לעודד יהודים לרכוש ולהדביקו על מעטפות מכתביהם במעין מסע פרסום לרכישת אדמות הארץ. קופות פח קטנות וכחולות, "קופות הקרן", הוזמנו ממפעל מתכות והופצו באי־ספור בתיים ומוסדות יהודיים ברחבי העולם, והכסף שנאסף בהן נתרם אף הוא לקרן. "ספר זהב" שבו מצוינים שמותיהם של תורמים גדולים נחנך אף הוא.

מיזמים אלה היו חינוכיים ותודעתיים בעיקרם. כדי להשיג תרומות משמעותיות נקבע ששמו של כל תורם משמעותי יפורסם ב'די ולט', עיתון התנועה הציונית. רשימות התורמים הופיעו בעיתון במדור מיוחד מדי שבוע לאורך שנים רבות. "אין להחמיץ כל הזדמנות", דחק ביהודי התפוצות המנהיג הציוני מנחם אוסישקין בכרוז שפרסם לתרומה לקרן. "כל אספה, כל פגישת רעים, כל מסיבה, כל שמחה ונשף, לשם איסוף כספים ורכישת לבבות למען הקרן הקיימת לישראל".

עשרים שנים אחר כך יזכה אותו אוסישקין לעמוד בראש הקרן ולבצע את רכישות האדמה הגדולות שלה בארץ ישראל מידי בעליהן הערבים. ב־1904, שלוש שנים לאחר הקמת הקרן, הצטבר בקופתה די כסף.

רכישת אדמות בארץ ישראל בידי יהודים בעת החדשה הקדימה את הציונות בכמעט מאה שנה. תחילה נרכשו חלקות קטנות למדי באופן לא מאורגן בידי אנשים פרטיים או גבירים בעלי הון, וככל שהלך הזמן הרכישות התמסדו וגברו.

החלקה הראשונה נרכשה בשנת 1807 וזו במקרה הייתה גם חלקת קרקע העומדת עד היום בליבו המדמם של הסכסוך. ארבעה דונם וחצי נרכשו על ידי הרב חיים ישועה בג'איו, ראש קהילת היהודים יוצאי ספרד ופורטוגל בעיר הברון, בתוספת ליישוב היהודי שהתקיים בעיר מדורי דורות. הוא שילם על הקרקע 1,200 גרוש, זכה מאת בית הדין המוסלמי השרעי בעיר לשטר בבעלות על החלקה, והקים עליה בתים לקהילתו. כ־120 שנים אחר כך, במאורעות תרפ"ט, טבחו ערביי חברון בתושבים היהודים, בזזו את רכושם, הבריחו אותם מבתיהם ובנו על חורבותיהם את השוק הסיטונאי העירוני, אבל הבעלות החוקית על הקרקע לא השתנתה, והשטר המתקף אותה קיים עד היום. רכישות קטנות ומקומיות כמו זו של הרב בג'איו אפיינו את כל המאה ה־19 והתעצמו ככל שהיישוב התפתח, אבל זריקת המרץ האמיתית למפעל רכישת הקרקעות הגיעה רק כעבור כמה עשרות שנים, כאשר התנועה הציונית הפכה את מאמץ "נאולת הקרקע" למאורגן, מתוכנן, שאפתני ומקיף בהרבה.

הרכישה הראשונה הייתה של אדמות מישור כפר ח'טים בגליל התחתון – שבו ניצח סלאח א־דין, שבא ממצרים, את הנוצרים הצלבנים

סעיף 6 בכתב המנדט שנחתם ב־1922 קבע שהממשלה הבריטית "תעודד התיישבות צפופה של יהודים על קרקעות מדינה". ואם קרקעות המדינה, כלומר הקרקעות הציבוריות, ממילא עתידות לעבור לבעלות היהודים, את עיקר המאמץ יש להפנות לרכישת אדמות פרטיות. מסיבה זו התמקדו מאמציי הרכישה הציוניים בקרקעות בבעלות ערבית פרטית.

את נקודת הזינוק של מסע רכישת הארץ והשגת הזכות הקניינית עליה אפשר לנועץ אולי בחורף 1884, כאשר גלי העלייה הראשונים ממזרח אירופה נחתו בחופי ארץ ישראל. בימים אלה נערכה בעיר קטוביץ שבחבל שלזיה של גרמניה (כיום פולין) ועידה מחתרתית בהשתתפות עשרות מנהיגים יהודים 'חובבי ציון'. בוועידה, שהוסתתה כמסיבה לכבוד יום הולדתו המאה של השר משה מונטיפיורי, העלה לראשונה פרופסור יהודי למתמטיקה באוניברסיטת היידלברג שבגרמניה, ששמו צבי הרמן שפירא, את הרעיון להקים ארגון לאומי לרכישת אדמות בארץ ישראל.

בשיטות מגוונות של עיבוד קרקע עבור הברואים, וכאמצעים אחרים ועל פני כארבעים שנה, רכש חנקין בכספי הקרן הקיימת כ־750,000 דונם קרקע

הרעיון הבסיסי היה לרתום את לבבות העם ונעגועיו לאדמתו לטובת מפעל התרמה אדיר של חסכוניות, ירושות, עיזבונות ותרומות מאת יהודים בכל רחבי העולם, למען המטרה המסעירה של קניית אדמות אבותיו מחדש. 13 שנים אחר כך, בקונגרס הציוני הראשון שבו השתתף, שב שפירא והעלה את הצעתו, והיא הועברה לדיון נוסף. הרצל תמך ברעיון, וארבע

המאמץ היהודי לרכישת אדמות לא פסק מעולם, גזרי דין מוות למוכרי קרקעות והמיר את עונשם במאסר עולם עם עבודת פרך ללא אפשרות חנינה. עם זאת רבים מאסירים אלה מצאו את מותם בבתי הכלא הפלשתיניים כתוצאה מהתעללות קשה של האסירים והסוהרים בהם. פסק הלכה של הסמכות הדתית הפלסטינית העליונה אוסר לקבורם בבתי קברות מוסלמיים. כך או כך, את הנעשה אין להשיב, והישגיו של מפעל גאולת הקרקעות שינה את פניו של המפעל הציוני.

לרכישה: www.6liewar.co.il

המאמץ היהודי לרכישת אדמות לא פסק מעולם, גזרי דין מוות למוכרי קרקעות והמיר את עונשם במאסר עולם עם עבודת פרך ללא אפשרות חנינה. עם זאת רבים מאסירים אלה מצאו את מותם בבתי הכלא הפלשתיניים כתוצאה מהתעללות קשה של האסירים והסוהרים בהם. פסק הלכה של הסמכות הדתית הפלסטינית העליונה אוסר לקבורם בבתי קברות מוסלמיים. כך או כך, את הנעשה אין להשיב, והישגיו של מפעל גאולת הקרקעות שינה את פניו של המפעל הציוני.

בכירי משרד המושבות בלונדון הסבירו כי זו אחריותם "למנוע מבעל האדמות הערבי להיפרד מאדמתו. הוא צריך, למעשה, להיות מוגן מפני עצמו". ועליהם הוסיף הלורד מקמייקל: "מטרת התקנות אינה הגנה על בעל אדמות ערבי יחיד, כי אם על האדמה הערבית בכללותה".

כשני מיליון דונם אדמה כבר נמכרו עד אז ליהודים והספיקו להפוך לערים, מושבות, קיבוצים ומושבים, אבל פרסום "הספר הלבן" עצר כמעט לחלוטין את תנופת רכישות הקרקע. ניתן רק לשער כמה מיליוני דונמים נוספים היו היהודים ממשיכים לרכוש אלמלא חסמו הבריטים את מסע גאולת הקרקע בשיאו. למרות השפעתו המצמיתה של "הספר הלבן",

את המשימה נטל על עצמו יהושע חנקין, אחד הכולטים שבמנהיגי הציונות המעשית, דוכר ערבית ומומחה לרכישת קרקעות

1926 בבירת מחוז הנגב, העיר באר שבע. כדי לעמוד על יצירתיותו של חנקין צריך להקדים ולומר שאדמות הנגב היו רכוש הממשלה אלא אם עלה בידי השייח'ים הבדואים להציג ראיות שהקרקע עובדה על ידם באופן רציף. רק אם הוכיחו שעיבדו את הקרקע, יכלו לרשום אותה על שמם ולמכור אותה. גואלי האדמות היהודים ראו בכך הזדמנות. "השייח'ים היו להוטים למכור אדמה", סיפר חירם דנין, עוזרו הקרוב של יהושע חנקין בבאר שבע ב־1926-1936, השנים שבהן רכש חנקין את אדמות הנגב, "מאחר שלא יכלו להוכיח שהם מעבדים את האדמות, נתבקשו אנחנו לחרוש אותן כדי להוכיח לפקיד הממשלה שהאדמה מעובדת ושמותר להם למכור לנו אותה".

מחקר מקיף שהיכר החוקר נקדימון רוגל, תחת הכותרת "'הפרויקט' של חנקין: פרק בדיפלומטיה עקרה", חושף איך בשיטות מגוונות של עיבוד קרקע עבור הבדואים, ובאמצעים אחרים ועל פני כארבעים שנה, רכש חנקין בכספי הקרן הקיימת כ־750,000 דונם קרקע. הוא עשה זאת כמעט לבדו, וערים רבות בישראל הכירו לו תודה וקראו רחובות ומבני ציבור על שמו מתוך כבוד למפעלו הכביר.

מסע הרכישות נקטע באבחה

להוותה של התנועה הציונית, המגמה השתנתה בשנת 1939. ערביי הארץ, שבדיוק סיימו שלוש שנים פרועות ועקובות מדם של המרד הערבי הגדול שבמהלכו נרצחו מאות יהודים, הבהילו עמיקות את הבריטים בעוצמת האלימות שהפעילו, והדבר תורגם להישג מדיני משמעותי. כשוך המרד פרסמה ממשלת המנדט הבריטית את "הספר הלבן" שבו ניתן ייפוי כוח לנציב העליון באותה עת, סר הרולד מקמייקל, להטיל הגבלות חמורות על מכירת קרקעות ערביות ליהודים.